

K 28.01
K 34

AKADEMİK
B. A. KEÇİLER

MU PLASSEZLƏN
TAJNAEZ

OKRIZDAT

1935

KUDÜMİKAR

AKADEMİK B. A. KELLER

MU PLASSEZLƏN
TAJNAEZ

OKRIZDAT
1935
KUDÝMKAR

РъЕКӨ\$

I. Ez-ja vəv tenat posad mestaňn morjo?	3
II. Kęşaң ыбвеz výšen loisə valun izzez?	7
III. On-ja te açt təd seeäm zývotnäjjerez da výdmasez, kädna əzənp tenat mestnoştyr?	10
IV. Kęşaң sogmísə kajjez?	16
V. Kız sogmis vəv?	18
VI. Rakuskaezlən vezşan sleddez.	19
VII. Əddən vaz plassezyn oləmşan koləmmez.	20
VIII. Mýmda çulalis kad sekşan, kər pondətçis mu výlas olan?	21
Konçitan.	23

Редактор *С. Грибанов*

Техредактор *И. Радостев*

Корректор *Н. Спорова*

Окрлит № 180. Заказ № 569. Тираж 1500. Сдано в набор
14/VIII-1935 г. Подписано к печати 15/IX-1935 г. Формат бумаги
72X110 1/32. Печатных листов 1 1/2. В 1 п. л. 28624. т. з.

п. Кудымкар, тип. Кудымкарского кустового об'единения
„Свердполиграфтреста“

I. EZ-JA VƏV TENAT POSAD MESTAŁN MORJO?

**Рыр-я оли ми вълып морт и тъј вали мортъс
вотез съ вълып?**

Къз тәдпъ ета јлиш?

Saratov gorod дъпън емәш pesekkez, и ена
pesekkezis аззаләпъ una гыриш kuimpelësa ရиннез.

Seeam piñnes ovlenъ то-
ко morjois ceriezlen, kеднә
шиенъ **akulaezən**.

Znaçit setçin, kytan әни
sulalә Saratov, ożzyk pjes-
kajtçema morjo: рьдесъс vәlәma sylan pesaka, i ujalә-
maş morjoas akulaez.

Akulaezlen piñnes

Akula

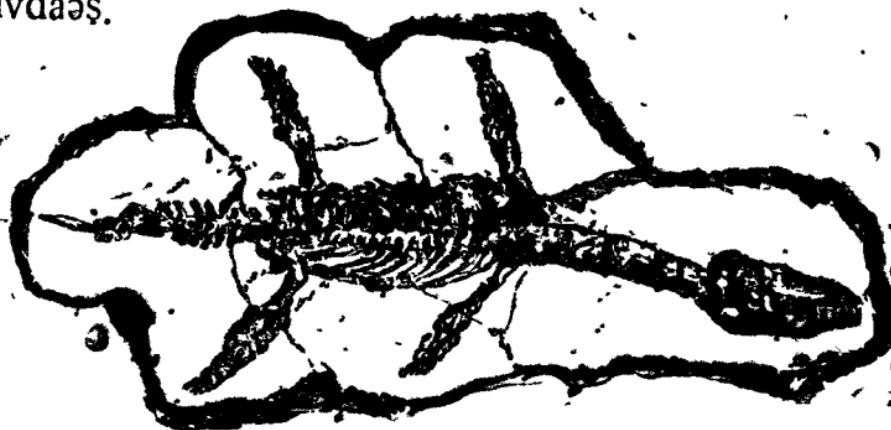
Moskva gäger i una mälik mesttezън mi
ryeşis ażzałenъ lizsom plassez. Medvъ sijә suzætпъ,
garjәпъ рьдън kolodeçcez — saxtaez. Emәш sax-
taes рьдънанапъс kilometra тъmdаen.

Paporotnik lissezləni otpeçatokkez

Tədalə, kərkə una millon god oşti niya mestaezyn vədməmaş sovşem mədik vədmassez, suam, seəəm paporotnikkez, kədna vələmaş əzdananıys یəyt ru suvdaəs.

Boştam təd vylanıyt, kyz kerə mortys ovıknovennəj riuvəj som. Izombs tozo arkməma vədmasseziş—puezləş. Sər pəkiş azzalənəy lissezlis da kolodaezliş otpeçatokkez.

Jasserlən şursa

Una-ja zevəməş muas zəvotnəjjesləni da vədmassesləni torres?

Mukəd pırşa setçin azzalənəy zvirrezlis, əzəvvəzliş gryış koştakkez, çeriezlis otpeçatokkez.

Vazşa morskəj pesəkəni pantəslənəy vot sled-dez niya zerrezşan, kədna vəvləmaş una millon god

oştı, pantaşlənə sledgez
zəvotnəjjezlən, kəd'nə
eta pesək kuşa vətlətlə-
maş livo kəskaşləmaş.

Azəvvlisə müşis vəd-
sa izşaləm vər — puez,
kəd'nə pərtçəmaş izə.

Sış mu plassezas ə-
vəmaş vədsə mogilnik-
kez kərkəşa zəvotnəjjezən da vədmassezən.

Cerilən otpeçatok

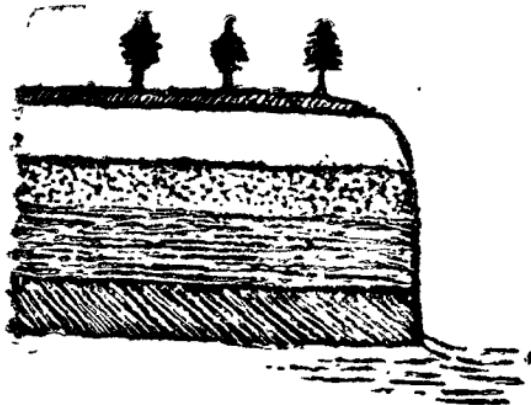

Zer vołezlən da poda kokkezlən sledgez

Kossy aslat posad ne-
to gorod gəgərat judo-
riş buzdəggezət da kəras-
sezət, naverno tozo aż-
şan kərkəşa oləmlış tor-
resə.

To iz tor, i sə vylən
una şakəj sledgez morskəj
olişsezlən.

• Нәеткод plassez вуздәггезън

Ez-ja vəv tenat
posad mestaňn
morjo?

Къәi вуздәgas
tәdçәnъ una plas-
ses, to uvdәrişses
пъ kolasis sogmә-
maş oззъk i пъ
ryekeyn vižsәnъ tor-
res әddәpъzъk vaz-
sa olaniš.

Мыла вуздәггезън plasses ovlәnъ нәеткодәш,
suam pesәk sloj, a sъ vevdәrън mel sloj?

Porosokън къssez satıž rьdәsiš

Къз ретпъ koravәn morjo vylә i rьdъn mesta-
ъn morjo rьdәssis sužәtпъ prova, to sek loas,
sto estәn rьdәsas pukшә porosok. Eta porosokъs

Къssez meňn

arkməma mijanlı tədsa əddən uçətik zəvotnajjez — korənozkaez kəsokkeziş.

Seeəm niya posqitəş, sto niyə rozə vira azzınpı toko mikroskopən (eta seeəm, əsovəj prıbor əzdətan stekloezən).

Kızı nəvna pazətəvən melsə kiezən da vişətən mikroskopət, to mevşis mijə azzamı seeəm-zə kəsokkez prostəjəzək lovja olişsezliş — korənozkaezliş.

Znaçit, melsə siş-zə pukşəma morjoə i əddən rədən mestayn. I setçin, kytəni əni kuylə melsə, ozzılk vələm rədən morjo.

A pesək pukşə bereggez pələn əperdən mestaezə.

Siş vuzdəgəs vermas mijanlı viştavın vazşa morjoesliş vədsən istoriasə. Əuam, kyz morjoss per-vo vələm əperdən, səvərən loəma rədənən, a eə vərgənzək vədsən vessəma tədik mestaə; setən lo-əm kəs mi, təççisəmaş mi vylən oliş zəvotnajjez da vədmassez. A səvərən vəra lovıəma morjo, i siş oqlan.

No əperyg glina da pesək slojjes ovlenpı mors-kəjəş.

II. KİŞAN ƏBBEZ VYLN VALUN IZZEZ?

Azzıvlın-ja te aslanlıt əbbəz vylis gəgrəsa izzez, kədnə vüttə kyz kinkə katajtəma? Niya ovlenpı gırışəs i posqitəş, pantəslənən ətikən neto vədsə kucəzən, vədsə grjadəzən.

Seeəm gəgrəsa izzes suşənə valunnezen.

Kışan şurisə əbbəz vylas ena izzes?

Ныләп porodaas тьççalә, sto mijan дынә nija surəmaş ыlis Ojvıvşan, suam, Finlandiaşan.

Siş Don doryn azzisə iz, keda vələma Finlandskəj grañitish.

Kyz-zə izzes ena seeəm ыльна sedisə?

Əni vylən kerəssez vylış — Kavkaz vylış, Altaj vylış, Alpaez vylış lezçisənəp jyez, jyovəj juez. Nija zagənïka kışşənəp ulə i as şəranəs rəbdəsəttəs kışkənəp, qeto tojlalənəp bokkezəttənəs i ozańs izzez. Eta dyrni izzes zyrtçənəp, volkamənəp, loənəp gəgrəsaəs.

Vələm kad, kər i mijan soveckəj rov-ninaes paşkyla vəli vevtəməş əddən ızyt jyezən.

Jyes mijan dýnə Ioktəmaş ojvıv ladorşan, nija mestteziş, kytən əni kujlənəp Norvegia, Svecia da Finlandia.

Munan jyes şəranəs una kışkəmaş izzez, volkətəmaş niyə, a mukədsə vədsən pa-zətəmaş.

Etə kadsə suənəp velikəj lednikovəj periodən. Siya vəli ne əddən

Jyez kerəssezən

velikəj lednikovəj periodən.

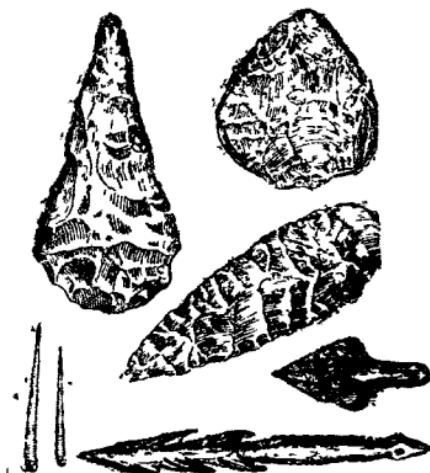
vazъп. Seki oləm-ni mort, kəda, ođnako, avu tə-dəm əsə kərt da mukəd metallez; çerrez, purtpez da mədik torrez kerləma asləs sija çorxt iziš. Eta vəli kamennəj vek.

No səvərən klimatlıs vezşəm: jyes pondəmaş əşpə, bəra vessyńp ojvıv ladorə. Jyes sələmşən sog-mə üna va, una vaa juez da sorrez, kədnə nüə-maş gudır — glina, pesək. Bura əzdəvləmaş ena va-es da as vəranlıs kolləvləmaş glinasə.

Kər jyes munəmaş bıdsən, to kolçcisə əzyt əvvəz, kytən una loisə valunnez. Mukəd mesttezən kışşənəq ətik das da şo kilometra ylvania valuna grjadaez.

I vot nija pesək-kes da glinaes, kədnə kujlənə muas պेր-
dına, şəd mu uvtas,
unazıksə kolçcisə led-
nikovəj periodşan.
Morskəj raçokkes, mor-
skəj zəvotnəjjezlən ot-
peçatokkes da koskaes
səcəm glinaezas da pe-
səkkezas oz ovł.

Lednikovəj periodşan kolçcisə plassez, kədnais azzıvlənə jur çaskaez da mədik koskaez vazşa mortlis, a siş-zə sə oləmiş sledgez: sommez sə biliş, izovəj çerrez da purtpez, koskaovəj jemmez.

Izovəj da koskaovəj
mortlən orudlaez

No esə vaşazək plasseziş ղekbəş oz ażżealə pе-
kveəm mort sleddeż. Znaçit, vəli kad, kər mortsə
mu vylas ez esə vəv. **Kin-zə sek mu vylas olis?**

Una seeəm zəvotnəjjez da bədmassez, kədna
əsisə, mədkodşalisə bədsən, kədna sessə avuəş
nektən.

III. ON-JA TE AÇYT TƏD SEČƏM ZƏVOTNƏJ- JEZ DA BƏDMASSEZ, KƏDNA Ə8ƏNЬ TENAT MEST- NOŞЬN?

Ozək steppezyn ovləmaş əddən una surokkez.
Əni steppes gərəməş, ovnъ surokkeslə mestəls
kolçcis jeea, da i setiş niјə vijənъ vəralışsez.

Bobrrez

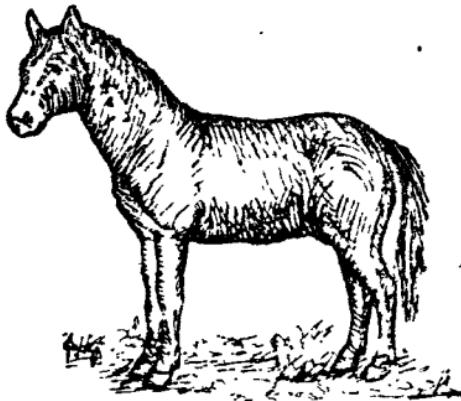
Saratov dъnъn em ju Medvedica. Sъ gəgər
ozək vəvlisə vərrez, kytən ovləmaş ossez.
Medvərja os eta mestəlp vəli vijəma 150 kъpym
god oztı.

CÇO-ъn em gorod Bobrov. Kərkə sъ gəgər i

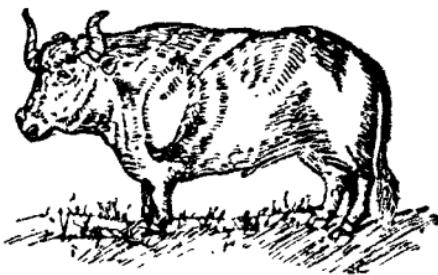
мәдик мәстәезып овлашас вәр juez куза олиә вовр-
рез і вәли ңелки пь șәрә вәралан промышел. Әни
вовррес әddән јеңаәш. Медвь пиж вәдсән ез әзә,
дак нијә әни краңитәнъ.

**Кътиш тоисә мијан пороззез, мәссеz да вән-
vez?** Ниж кәркә веләтәм аs дынаs mort, сектәz пиж
вәләмаш дикәjәs.

Mijan steppezып къкшо тымда god озти езә
котрашиб дикәj вәнvez. Дикәj вәvvesә әни розә
пантавып ылып пустыңа Gobi вълиш, Mongoliyaып,
кътән-нијә әдва аззә-
ма мијан путесественник
Przevalskәj.

Дикәj вә

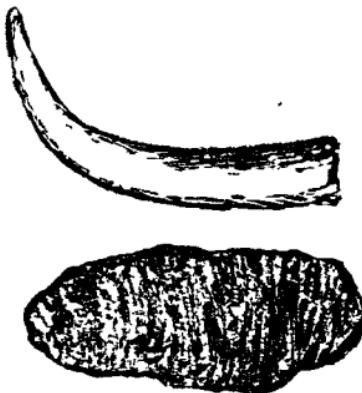
Первовыtnaj poroz

A miјan шуra гыриш podalən дикәj деддеznып —
кәркәша пороззез — ңекүтçә ту вълас ави кољ-
чәмаш. No нол шурс god озти mortып езә аззывлis
первоvыtnaj porozes i to къз sijә resujtis.

Mijan sojuzып una мәстәезып аззавlәпь гыриш
jurpiñez da kovvez, a mukәdþryrsha i. въдса skelet-
tez оззаша куләм slonnezлиш. Etna slonnes вәлә-
маш мәdkodәs. Nыliш әтиk poroda suvlisә mamontan.

Неылып Voronezşan em Kostenka posad. Seeәm

ňimsə sylə şetisə sijən, myla müşis setçin una ažzalisə koskaez. Nıkkət ətləyn azzışəpə una izovəj çerrez da kəşteriş sommez. Koskaes kolaşın una vəlisə zugdaləməş-ni mamontlən koskaez.

Mamontlən kovriqnez

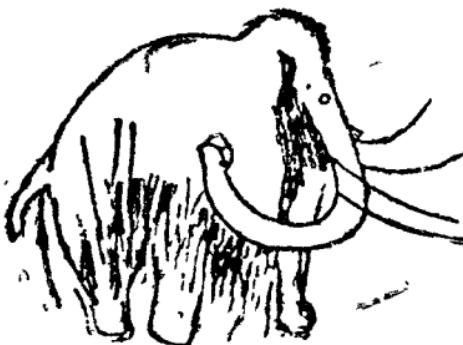
Mamontlən jur pıd

Znaçit, mamonts oləma ətləyn mortbəskət, kəda sə vylə vəravlis i səvərən zugdalis səliş koskaesə, medbə suzətnər seş koşka vemsə.

Eta vəli lednikovəj periodə.

Jevropaıñ ažzavlisə izzez da koskaez, kədnə vylə kərkəşa mort, kəz kuzis, as moznas kyrələmən resujtəma mamontsə.

Kartına şərti pozə tədny, sto sija vələma osobennəj slon kuž gənən, kəda sijə sajəvtəm kəzət poniş.

Mamontlən risunok

Қазыт Шибирскәј mestaezън — tundraын — вазъни азъавлиса мамонтъслиш kovvez да мәдик koskaez. Kovves vuzaşsise denga vylә, къз slonlәn koska, kъtiş kerşәnъ dona vessez.

No drug loktis qivujtan juәr. Қазыт Шибирскәј mestaeziş aззәмаş вьдса mamontessovsem jajnas i gennas.

Kәr eta mestae loktisә uçonәjjez, то kazalisә, sto jajsә тьмда-kә şojemäş ossez da kainnez. No şotaki mukәd jaýs kolçcәma. Kerkә şursmәd god ožti ьзыт zvir — mamont — uşema potem jy kolasas da i kulәma. Sija kыптәма da kraňitçem, kъз lednikyn.

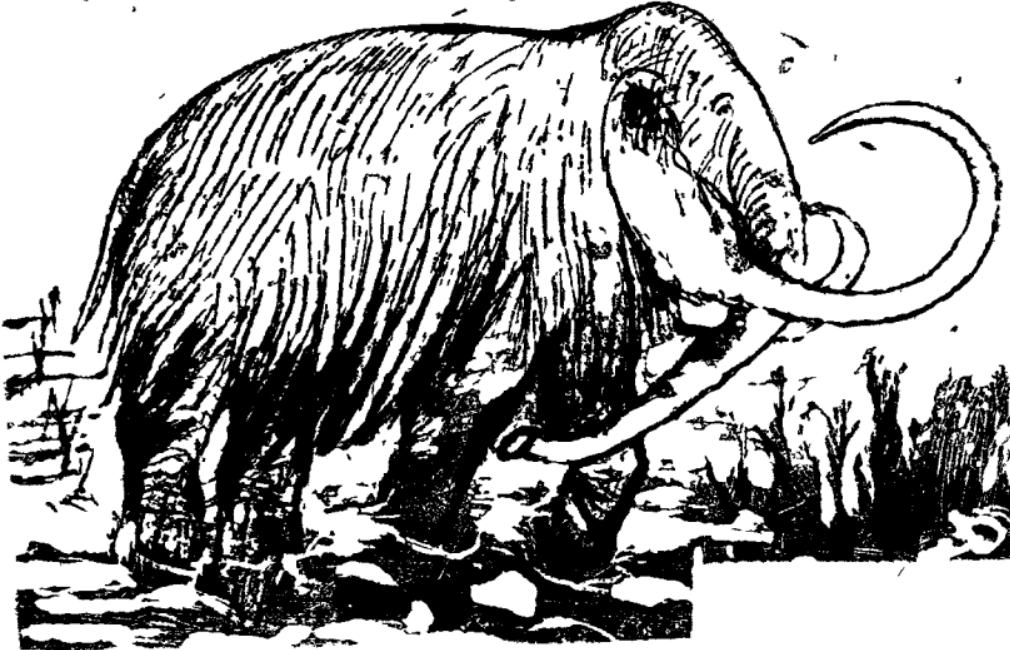
Әтик mort нелки peslis mamontъслиш jaýsә, keda una şurs god kujlis mu pъekas, no pondis sogavny kыпем vişanen.

Mamonts zevdәgiş da piñneziş aззисә turun, kәden sija pitajtçemä. Etә turunsә bәrjisә i tәdisә, myj şojuvvlәma mamonts.

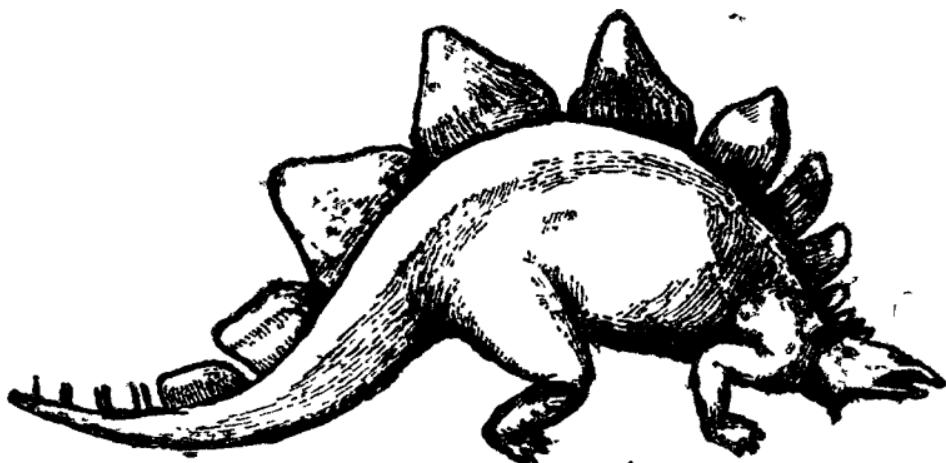
Mamonts kuçik vylыn vәli kuž da çorbt gәn, — kъз sijә resujtis vazşa mort. Gәnbs rәmnas gәrdrud.

Leñingradыn Naukaez Akademia muzejyn sulalә eta mamontlәn çuceло, seeәm, kъеәтәn sijә azzisә vәjәminas.

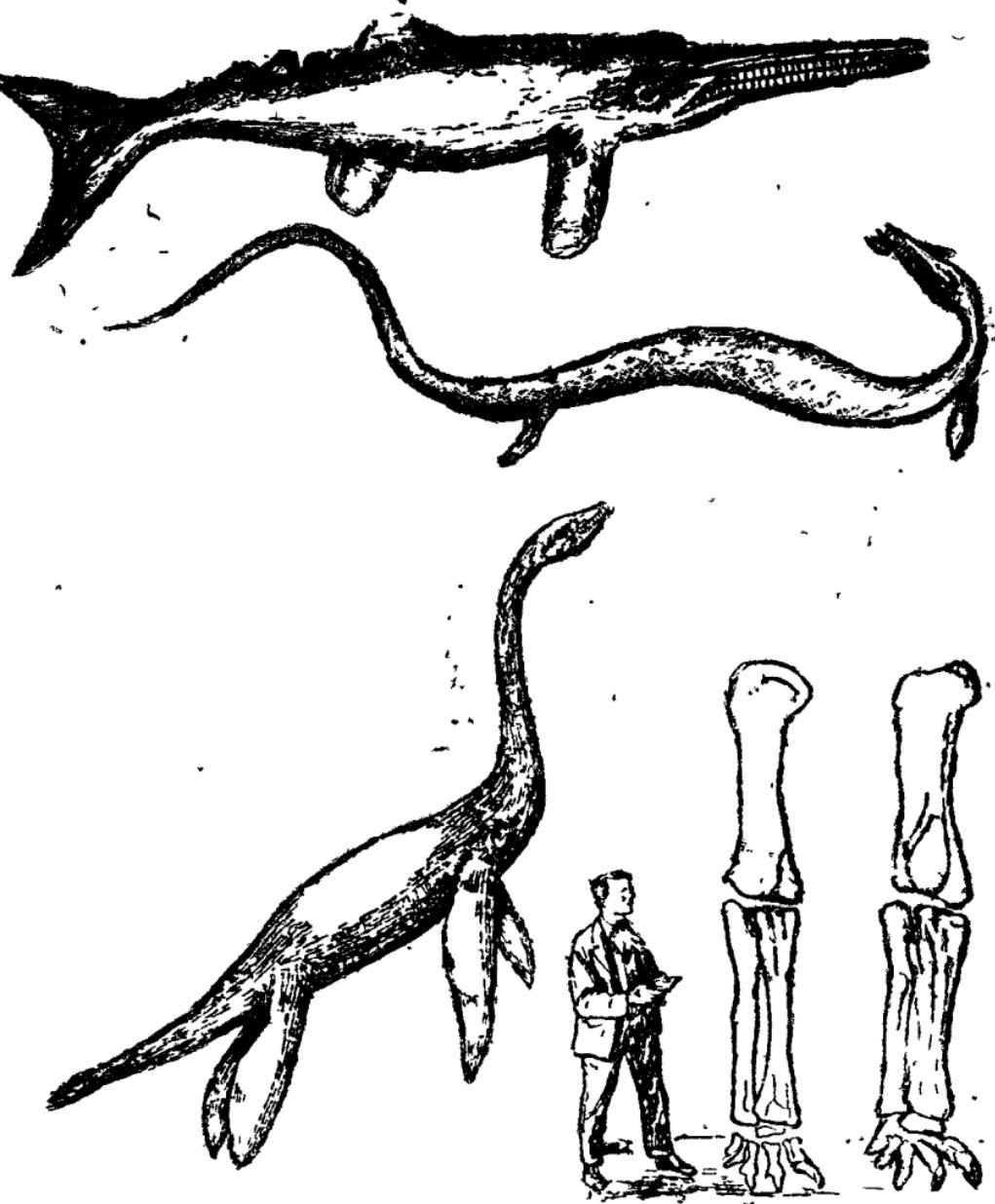
No mamonts ne әddәn vazşa zvir. Ed mortъskәt sija olis әtlaыn. Kossыпъ-kә esә vazsazъk mu plasseziş, то mijә loktam seeәm kadәz, kәr ez vәv ne toko mortъs, no i ez тьççisлә esә әтик zvir, әтик kaj.

Mamont

Зэзьв

Зәзъүнез
Ұлып—зәзъүнез мөрт түсекөт ордән сунтәтәнен

IV. KĘŞAN SÖZMISƏ KAJJEZ?

Vazşa plasseziş ażżej strannəj zəvotnəjjezlis koləm torreznəsə.

Bədəs ena şakəj əzəzvves. Eta kadə nija carstvuj-təmaş mu vylas. Żvirrez da kajjez toko esə pondə-maş çuznъ. Əzəzvves kəskaşəmaş mu kuzas, ujaləmaş morjoezъn, lebaləmaş vozdukət. Mukəd-əzəzvves vələmaş sovsem uçətikəş, a mukədəs nəlki 30 metra kuzaəş.

Vişət, kycəməş vələmaş lebalis əzəzvvez.

Lebalan əzəzvvez

Jurnıbs nyləni vaçkişə kaj jur vylə, no əmanıbs una vələmaş jyla piñqəz. Gəppıbs avı yələm.

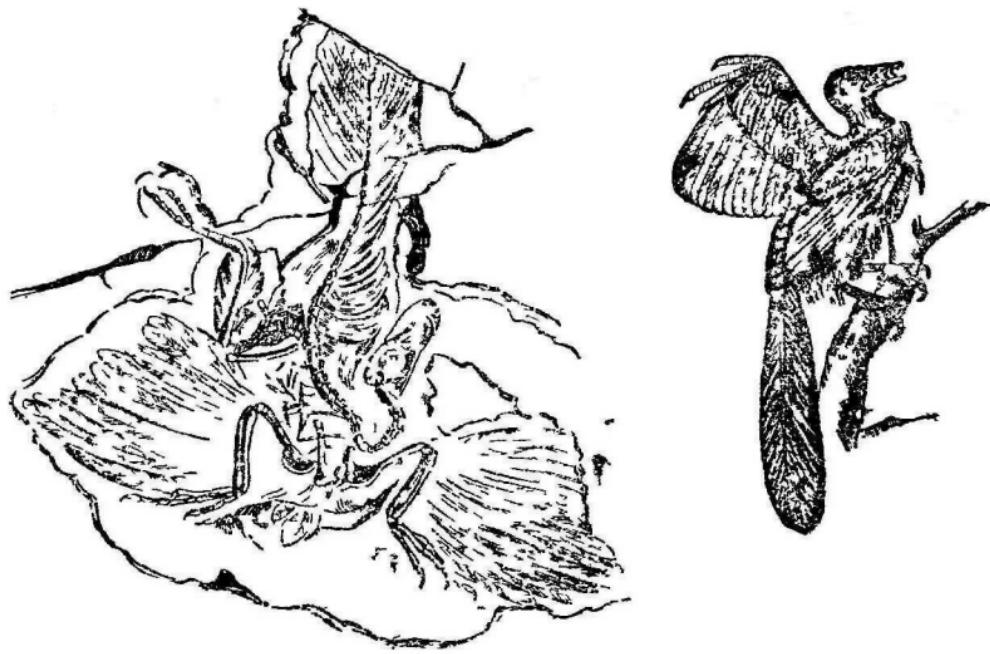
Borddeznıs vələmaş vit çuqaəş. Nə kolasıñ
ətik — çal — əddən kuz. Sə dənşan jaʃ berdas ɳi-
zaləma boloŋok, kəda otsalis sylə lebaňv.

Mukədəslən vəvləma kuz koskaa wəz.

Зәзъvvezsis səvərtyň i arkməmaş kajjes.

Vot iz vylən kerkəsa kajlən otpeçatok, a ordçən
myççaşşə, kyeem vələma sija.

Vižət vyeemika risunoksə. Ena kerkəsa kajjeslən
eməş piňqez, borddez vylanıs çuqnez, kuz, koska-
ovəj wəz, i una mədik — vədəs, kyz զәзъvvezlən.

Toko kikiş ažzıvlisə kerkəsa kajjezlis əddən
bur otpeçatokkesə izzez vylas. Ət izsə Londoniş
muzej boştis 6 000 rub vylə, mədsə — Berlinskəj
muzej 10 000 rub vylə.

Но тъј-зә пънп озовеппәјьс?

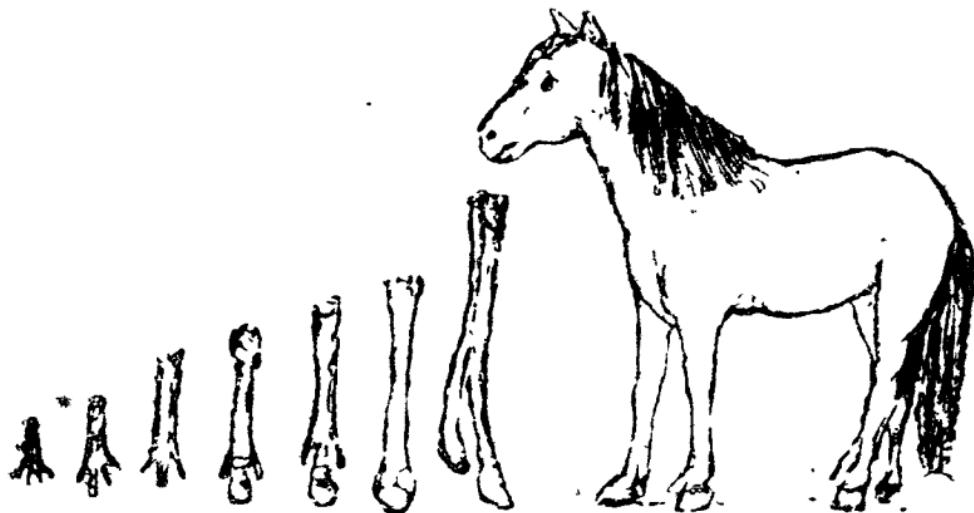
Ena iz torres kolççәмаш nija kaddezсан, кәр
тү вълас мортъс евә ez вәв, i nija mijanлә тъң-
çаләнь, късаң i къз sogmisә kajjez.

Znaçit, әтик зъвотнәјжеz, vezşemәn, verмәп
pәrtçель тәдиккеzә.

Znaçit, kajjes kәrkә sogmәмаш җәзъvveziş.

V. Къз sogmis вәв?

Vәvlәn въd kokъn әтиk toko çuң korъtaen
konecas (korъtaes sija-zә, тъj mijan i gъz). Vәvbs
ена çuңqez vъlyп i gәnajtә.

Къз корътаа вәв

Къз vermis arkтыпъ seeam әтиk çuңa kokъs?
Әtvetsә kossam vaz тү plassenziş. То къеамәş

vəlisə kokkes setçin ażżem vazşa zəvotnəjjezlən.

Tədalə, kəz ətik zəvotnəjsən mədik zəvotnəjəz zəgənlika çinişə kok çuṇqes, kütçəz ez kołçəz ətik çuṇ.

Siş vezşisə kokkeznəs nija zəvotnəjjezlən, kəd-naşaṇ soğmis vəv.

Mukəd pıras vəvlən soğmən kək çuṇa i kək korıltaa çanqəz. A kərkəşa rimskəj Cezar polkovodeçlən vələma nəlki kuimcuṇa vəv. Eta dırnı vəv kokkes kəzvə təyççalən, kəcəməş vələmas sylən kərkəşa qeddes.

VI. RAKUSKAEZLƏN VEŞAN SLEDDEZ.

Bədləbn vazşa mu plassezas mijə ażżalamə sleddesə, kəz vezşəmas kərkəşa olan formaes.

Mukəd pıras etna vezşəmmes tədçən seeəm burə, kəz vətče nija çulalən miyan şinnez ozyip.

Sorkħeet

Uvdərişzək, vazsazək plassezas guddişikə aż-żalim mijə rakuskaez.

Vuzam vevdərişseza, tomżək plassezə — i zəgənlika rakuskaeslən forma-ys loə mədkod.

Siş kərkə vazbən-ni, mijantəg, otırbstəg, əti rakuskaez pərtçəmaş mədikkezə.

Kət mijə sek i eg vələ, no mijə tədamə etə i vermama. eta jılış baitnı rakuskaes formaez şərti, kədna kranitçisə bəd mu plasas.

VII. ƏDDƏN VAZ PLAS- SEZƏN OLƏMŞAN KO- LƏMMEZ.

Çerî

Əddən vaz kadşa mu plassezən avı çem kolləma ղelki i զəzəvşan, no esə pəntəşləpər çeriezelən otpeçatokkez. I ena otpeçatokkez şərti mijə vermam viştavnp, kyeəməş ena vələmaş çeries.

Esə vazşazək kadşa mu plassezən ղelki i çeriez ənəz-na ez vermə ażzəp. No olanbs mu

Rakkez, gubkacz da meduzaez

vylas pondətçə ne çeriezən. I nə votəz sə vylas oləmaş mədik şakəj, prostajzək zəvotnəjjəz.

Ena osovəj rakkez, gubkəez, ulitkaez oləmaş niya əddən vaz kadşa morjoezən, kər esə i avı vələmaş çerries.

No i eta esə oləməslən ne pondətçəm.

Şo ылəзък, рьдънъка nauka рьгə mu plassezə i ažəalə vil torrez şo prostəjzək lovja cılışsezliş.

Una ovlyvlə siş, sto enə torresə şəkət vezərtənə: niya kranitçəmaş uməla, neto olışsə, kədəna dənə niya ыddiqşənə, vəlisə kъeəmkə mədkodəş, ez vaçki- şə ənqaez vylə.

VIII. MЬMDA ÇULALIS KAD SEKŞAN, KƏR PONDƏT- ÇIS MU VYLAS OLAN.

Kъz te dumajtan: una-ja kolə kad, medvə miyan dənə loktis morjo, lois rьdən, a səvərgən tūnis bər?

I siş medvə vəli ne ətəryriş?

Una-ja kolənə goddez, medvə morjo rьdəsəs sogmis melis kyz plas?

Goddezən ыddınpə etə şəkət, no naukaş ыddə, sto mu vylas olan pondətçəməşən miyan kadəz çulalis una şo mişon, neñki una miñnard god...

A kъz, kъeəm tuj kuza sogmisə da mədkodşalisə mu vylas zəvotnəjjəs, təççaləma estən əddən zəpəltə:

Kad	Perioddez	Къеəm kadşan аззәмәş түвлас вьdkод зъvotnәjjez		
Vil olan	Mijan	mort		
	Łedníkovәj			
	Tretiçnәj			
Sərət olan	Melovәj	Zvirrez		
	Jurskәj		Kajjez	
	Triasovәj			
Vazşa olan	Permskәj	Presmbkajussәjjez		
	Izsoma		Zemnovodnәjjez	
	Devonskәj			Ceriez
Pervo- vьtnәj	Şilurijskәj			
	Kembrijskәj			
	Çut tədçana olan sledozez			Sursatämmez (rakkez, meduzaez, korallez, gubkaez i mädkkez).

KÖNÇITAN

Əni etə knızkaoksa ləddətəm vərəp dumajtəs: morts olə mukəd şərti nədər i as gəgərşis ażże ne una. Sylə kazitçə, sto zəvotnəjjes da bədmasses sovsəm poçti oz·vezşə.

No, a zvylis sız-ja? Mýj' eta jylis baitənə zəvotnəjjezlən da bədmassezlən mu plassezə kołəm torreznəs?

Ena kołəm torrez şərti mijə tədmalam, sto mu vylas olanəs pondətçis əddən vazən-ni — una şo mil-lon i ńelki una milliard god ožti — i ryr vezşyvlis. Pervo ńelovja priroda vesvestvoeziş tħiċċiṣisə prostəj lovja olişsez, sibərəp p' vezşəmşaŋ pondisə sogħtən p' sloznajżek olişsez: čeriez, p' vərəp żem-novodnəjjez da żəzvvez, a żəzvvezşaŋ — kajjez i zvirrez, i zvirrezşaŋ toko—mort.

Siz muas ȝebəm sleddes da torres kerkəşa oliş zəvotnəjjeslən otsalənə mijanlə tədmavnu mu-vyləp oləmiş istoriasə: kuzz sogħmisə kajjez, zəvotnəjjez, kər i kħaṣaq sogħmis mort da una mədik.

Ne pravda-ja, bədəs eta knızkaap viştaləmbs, kəda panema naukaiş točnəj dannəj şərti, ne kuzz oz ləşav poppes skazkiezkət da religioznəj veruj-təmlə, bittə bədəs lovja olişsesə ləşətəma ētik lunnən jen?

No i eta vezərtana. Nekər esa ez vəvъ sluçaj,
medvъ nauka munis religiakət eəe. Naovɔrot, kъz
i estən, naukaś rъg pessa, tıpə rapъt religiaś-
lə, kədalən vъdəs viſtaləmmes vъdumannəjəs i oz
ləşalə dejstvitelnoşьskət.

Te lъddətin ңеъзът knızkaok, i te gəgər oštə-
ma prirodalən ьзът, veçnəj knıga. Kuzan-ja te sijə
lъddətпь?